

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.33+574.2

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВІ НАСЛІДКИ АГРЕСІЇ РФ ДЛЯ ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ

Медведєва М. О.

Доктор юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. У статті аналізується можливість прикликання Російської Федерації до відповідальності за спричинену під час окупації Криму та війни на Сході України шкоду, зокрема екологічну. В контексті ситуації, пов'язаної з війною РФ проти України, автор розрізняє три моменти:

1) вплив стану війни на виконання сторонами своїх зобов'язань з охорони довкілля за міжнародними природоохоронними договорами;

2) дія договорів стосовно охорони навколишнього середовища, призначених для застосування саме в період воєнних дій;

3) реалізація норм про відповідальність та санкції за шкоду навколишньому середовищу, спричинену під час збройного конфлікту, після завершення стану війни.

Автор приходить до висновку, що шкода, спричинена довкіллю під час агресії РФ проти України, є серйозною, широкою і буде довгостроковою в сенсі вимог Додаткового протоколу I, Конвенції ЕНМОД та Римського статуту. Разом з тим, притягти РФ та її керівників до відповідальності за таку шкоду в міжнародному кримінальному трибуналі на основі норм міжнародного гуманітарного та кримінального права буде складно через специфічний предмет регулювання; необхідність доведення досягнення кумулятивного стандарту; необхідність доведення ментального елементу; відсутність міжнародної судової практики прикликання до відповідальності та компенсації екологічної шкоди, спричиненої під час збройного конфлікту; дії винної сторони можна виправдати принципом воєнної необхідності. В якості першого необхідного кроку Україні потрібно ухвалити закон про відшкодування шкоди РФ і включити до поняття шкоди також екологічну складову, щодо якої автор пропонує власне визначення.

Ключові слова: агресія РФ, довкілля, міжнародне екологічне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, відповідальність, екологічна шкода.

Постановка проблеми. Розмови про охорону довкілля під час збройного конфлікту можуть видатися недоречними у зв'язку з тим, що практично щодня отримують поранення та гинуть люди. Однак це питання є більш, ніж доречним під час пост конфліктного врегулювання, а саме притягнення до відповідальності агресора та застосування механізмів відшкодування шкоди, зокрема екологічної. Через війну Росії проти України 2014-2015 років на Сході нашої держави відбулось значне забруднення довкілля хімічними токсичними речовинами, уламками металів та важкими металами внаслідок артилерій-

ських обстрілів та застосування вибухівки; утворення численних воронки, які знівечили землю та знищили природні заповідні території; затоплення шахт, будівництво оборонних споруд, копанок, пошкодження каналізаційних та водопровідних мереж також зробили свій «внесок» в справу деградації довкілля на Сході України. Ризики, пов'язані із пошкодженням комунікацій, підприємств та інших об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, мають особливе значення, адже в умовах відсутності контролю та можливостей ліквідації їхніх негативних наслідків потенційно збільшують масштаби негативного впливу з кожним днем [1, с. 7]. Внаслідок обстрілів «бойовиками» «ЛНР» та «ДНР», а також регулярними військами РФ загорались небезпечні хімічні підприємства, ставались масштабні пожежі, які знищили природні заповідні території регіону (наприклад, регіональний ландшафтний парк «Донецький кряж»). Війна з вини Росії спричинила окислення компонентів довкілля, потрапляння до нього шкідливих небезпечних речовин, знищення родючого ґрунту, рослинного покриву, об'єктів дикої фауни, в тому числі занесених до Червоної книги України. Бойові дії велися зокрема в межах Луганського та Українського степового природних заповідників, національних парків «Меотиза» і «Святі гори», регіонального ландшафтного парку «Донецький кряж». Пожежі пошкодили ділянки заказників «Нагольчанський», «Волнухинський», «Білоріченський», «Білогорівський», «Піщаний» на Луганщині. При цьому найбільш постраждали степові заповідники [2]. Ще раніше з моменту окупації Криму Україна втратила можливість доступу до відповідних об'єктів природно-заповідного фонду (з 196 об'єктів 44 мали статус загальнодержавного значення), в тому числі водно-болотних угідь міжнародного значення, до об'єкту все-світньої культурної спадщини – «Давнього міста Херсонесу Таврійського та його хори», а також інших культурних цінностей.

Отже, постає гостра необхідність у вимірювання та оцінці завданої екологічної шкоди, а також пошуку оптимальних механізмів притягнення РФ та підконтрольних їй антиурядових озброєних угруповань на Сході України до відповідальності, в тому числі з метою компенсації такої шкоди.

Мета статті – дослідити норми міжнародного гуманітарного та кримінального права, які стосуються питань відповідальності за екологічну шкоду, спричинену під час збройних конфліктів, з метою оцінки можливості притягнення РФ до такої відповідальності за наслідки її агресії для довкілля України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальними теоретичними та практичними питаннями відповідальності РФ за злочин агресії, воєнні злочини та злочини проти людяності в Україні під час війни 2014-2015 рр. займаються провідні вітчизняні юристи-міжнародники, такі як О. В. Задорожній, В. А. Василенко. В статті було використано також дослідження зарубіжних вчених, які опікуються проблематикою впливу війни на довкілля (Дж. В'ят, В. Тара). Крім того, цінними є дослідження, здійснене командою БФ «Екологія – Право – Людина», в аспекті оцінки екологічної шкоди, завданої діями РФ проти України, а також дослідження Г. І. Балюк та О. А. Шомпол, Н. та А. Андрусевич, які стосуються різних аспектів правових наслідків агресії РФ для довкілля України.

Основні результати дослідження. Актуальність тематики відповідальності за екологічну шкоду, спричинену під час збройного конфлікту, підтверджується тим фактом, що з 2011 року нею займається Комісія міжнародного права ООН (далі – КМП ООН). У першій доповіді Спеціального доповідача з теми зазначалося: «На відміну від інших наслідків збройного конфлікту, екологічна шкода може бути довготривалою та непоправною, може потенційно зашкодити ефективному відновленню суспільства, знищити незаймані ділянки та зруйнувати важливі екосистеми» [3, с. 2]. В доповіді визнається факт, що охо-

рона довкілля під час збройного конфлікту є предметом регулювання не лише міжнародного гуманітарного права, але й міжнародного права навколишнього середовища та міжнародного права прав людини. Важливим є висновок про розповсюдження сфери дії проекту майбутніх принципів на збройний конфлікт як міжнародного, так і не міжнародного характеру. Спеціальний доповідач обрала темпоральний підхід до аналізу зазначеної проблематики, а саме визначила 3 фази дії норм міжнародного права з охорони довкілля стосовно збройного конфлікту: до, під час та після збройного конфлікту. Цікавим є той факт, що РФ взагалі заперечувала проти необхідності розробки зазначеної тематики, оскільки, на думку її представників у Комісії МП, в міжнародному гуманітарному праві вже існує достатньо норм, які регулюють охорону довкілля під час збройного конфлікту, а період до та після конфлікту є мирним часом, до якого застосовуються загальні норми з охорони довкілля [3, с. 5, 32].

В контексті ситуації, пов'язаної з війною РФ проти України, необхідно розрізнити три моменти: 1) вплив стану війни на виконання сторонами своїх зобов'язань з охорони довкілля за міжнародними природоохоронними договорами; 2) дія договорів стосовно охорони навколишнього середовища, призначених для застосування саме в період воєнних дій; 3) реалізація норм про відповідальність та санкції за шкоду навколишньому середовищу, спричинену під час збройного конфлікту, після завершення стану війни.

1. *Вплив стану війни на виконання сторонами своїх зобов'язань з охорони довкілля за міжнародними природоохоронними договорами.* Як відомо, припинення міжнародного договору з початком війни є не правилом, а винятком. З тлумачень положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. про неможливість виконання та докорінну зміну обставин (статті 61 та 62) випливає, що війна не є підставою для автоматичного припинення дії договорів, сторонами яких учасники збройного конфлікту стали в мирний час. Цей висновок підтверджується і Комісією МП ООН у Проекті статей про вплив збройних конфліктів на договори 2011 року. Стаття 3 Проекту передбачає, що існування збройного конфлікту *ipso facto* не припиняє або не зупиняє дію міжнародного договору як між воюючими сторонами, так і між сторонами, одна з яких не є стороною збройного конфлікту. Стаття 7 містить посилання на орієнтовний список договорів, сам предмет яких передбачає те, що вони продовжують діяти під час збройного конфлікту, серед них - договори з міжнародної охорони навколишнього середовища, договори стосовно міжнародних водотоків та відповідних установок і споруд на них, договори стосовно акіферів та відповідних установок і споруд на них [4].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що, по-перше, всі двосторонні угоди з РФ в сфері охорони довкілля, укладені до окупації Криму та війни на Сході України, продовжують свою дію, серед них: Угода між Урядом України і Урядом РФ про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища 1995 р., Угода між Урядами Росії й України про спільне використання та охорону прикордонних водних об'єктів 1992 р., Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом РФ з питань забезпечення екологічної безпеки та екологічного контролю в місцях базування Чорноморського флоту РФ на території України 1998 р., Договір між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 р., Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом РФ про заходи щодо забезпечення безпеки мореплавства в Азовському морі та Керченській протоці 2012 р., Угода про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та РФ 2010 р., якою передбачається заснування єврорегіонів, серед цілей створення яких визначається охорона і поліпшення стану навколишнього середовища. Росія відповідальна за порушення вимог цих договорів, внаслідок чого Україні спричинено значну шкоду, і зобов'язана її відшкодувати згідно з нормами міжнародного права.

По-друге, зазначене вище означає для України те, що навіть в умовах війни вона повинна виконувати свої зобов'язання також за тими міжнародними договорами, стороною яких вона є, безвідносно участі Росії в них. Мова йде про Оргуську конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, 1998 р. та Конвенцію Еспо про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті 1991 р., в рамках яких щодо України було винесено декілька рішень про недотримання нею вимог зазначених договорів та накладені в певних випадках санкції у формі попередження. Хоча більшість справ в рамках процедур з питань недотримання щодо України стосуються діяльності попередніх урядів, тим не менше, зараз Україна зобов'язана виконати рішення конференцій сторін зазначених договорів та привести своє законодавство у відповідність до них. Стан війни, хоч як він не впливає на життєздатність всієї держави, не є тією обставиною, що може звільнити Україну від цих зобов'язань.

Крім того, негативні наслідки агресії РФ виявляються також у неможливості виконання угоди про спільну діяльність в галузі вуглеводнів, укладену між урядом України та компанією «Шелл» у 2013 році на Юзівській ділянці (охоплює Харківську та Донецьку області). У зв'язку з ситуацією на Сході України компанія «Шелл» скористалася договірним правом оголошення про настання форс-мажору щодо деяких конкретних зобов'язань в рамках угоди про розподіл продукції [5]. Адже за умови виконання Україною своїх зобов'язань по Оргуській конвенції (у 2014 р. скаргу проти України відносно зазначеної угоди було подано до Оргуського комітету Благодійним Фондом «Екологія – Право – Людина») зазначена угода з пошуку і розробки гідрокарбонатів могла б бути економічно вигідною для нашої держави, однак агресія РФ перешкодила будь-яким вигідним в економічному відношенні планам України, чим спричинила додаткову шкоду. Те саме стосується призупинення з боку зарубіжних компаній, які уклали контракти з українським урядом про розвідку та видобуток нафти і газу в Чорному морі, відповідних робіт на українському шельфі Чорного моря до вирішення нестабільної ситуації в регіоні. Вони не мають права розробляти родовища на спірних територіях [6].

Разом з тим, положення статті 61 Віденської конвенції про право міжнародних договорів цілком застосовуються до дії міжнародних договорів щодо окупованого Криму і виправдовують неможливість з боку України виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання за низкою багатосторонніх природоохоронних угод, зокрема тих, що стосуються збереження природних заповідних територій, охорони видів дикої фауни, що має негативні наслідки як для глобального довкілля, для самої України, так і для Криму і влади, яка його окупувала. Як вірно зазначають Н. і А. Андрусевич, «Україна не має можливості виконувати свої зобов'язання за низкою міжнародно-правових конвенцій, стороною яких вона є. Це стосується питань звітування, моніторингу, проведення певних заходів та їх фінансування. Зокрема, це стосується Конвенції про захист Чорного моря від забруднення та низки протоколів до неї, Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану, Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів та ін.» [7, с. 1]. Україна втратила контроль над водно-болотними угіддями міжнародного значення, включеними від її імені до відповідного Списку Рамсарської конвенції 1971 р. На сьогодні в Рамсарському списку – 6 з 33 водно-болотних угідь міжнародного значення України, які розташовані на території Криму. Росія також є стороною цього міжнародного договору, але міжнародно-правові зобов'язання з охорони водно-болотних угідь міжнародного значення в АР Крим має виконувати Україна, чого в умовах окупації вона зробити не може.

2. Дія договорів стосовно охорони навколишнього середовища, призначених для застосування саме в період воєнних дій, регулюється нормами міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), а питання притягнення до відповідальності за порушення його норм – також і міжнародним кримінальним правом. На сьогодні такі норми містяться в звичайному МГП, а також Додатковому протоколу I до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, 1977 р. (статті 35 та 55), Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. (далі – Конвенція ЕНМОД), а також Римському статуті Міжнародного кримінального суду (стаття 8).

Росія як держава-агресор повинна відповідати за порушення вимог звичайного та договірного МГП. Те, що обов'язок держав з охорони довкілля під час збройних конфліктів є нормою звичаю, підтверджується відомим дослідженням норм звичайного міжнародного гуманітарного права, здійснене Міжнародним Комітетом Червоного Хреста у 2005 р. (правила 43-45). Питанню охорони культурних цінностей, в тому числі заборона їх незаконного привласнення чи вивезення, присвячені норми 38-41 дослідження [8]. В доповіді Редакційного комітету КМП ООН на сьогодні попередньо вже сформульовано деякі принципи, які говорять про обов'язок застосовувати до охорони довкілля під час збройних конфліктів такі норми звичайного МГП, як принцип обережності в атаках, розрізнення, пропорційності, а також норми стосовно військової необхідності, які застосовуються як до міжнародного, так і не міжнародного збройного конфлікту. При цьому екологічні міркування повинні братися до уваги при оцінці того, що є необхідним та пропорційним у досягненні законних військових цілей [9, с. 49, 52, 53], що було також підтверджене у Консультативному висновку МС ООН щодо законності ядерної зброї 1996 р. В такому випадку антиурядові озброєні формування, що воюють на Сході України, також відповідатимуть за порушення вказаних звичайних норм, особливо з огляду на шкоду довкіллю, яка сталася безпосередньо з їх вини.

Україна і Росія є сторонами Додаткового протоколу I, отже, цей документ може застосовуватись у випадку визначення ступеню вини РФ у спричиненні екологічної шкоди під час війни в Україні, тим більше, що збройний конфлікт на Донбасі є також і міжнародним. Україні потрібно буде довести в можливому суді, що Росія як держава вчинила воєнний злочин за змістом статей 35 і 55 Протоколу, а саме, застосовувала методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті заподіяти або, як очікується, заподіють велику, довгострокову і серйозну шкоду природному середовищу [10]. Доказів такої шкоди є більше, ніж достатньо [1]. Однак в українській сторони можуть виникнути серйозні труднощі з доведенням: по-перше, через відсутність практики прикликання до відповідальності та компенсації екологічної шкоди, спричиненої під час збройного конфлікту, в тому числі згідно з існуючими договорами – джерелами МГП (досить згадати труднощі у доведенні вини деяких німецьких військових командувачів перед Нюрнберзьким трибуналом за застосування тактики «випаленої землі», неспроможність притягти до відповідальності США за екологічну шкоду, спричинену під час війни в Індокитаї, неможливість доведення вини керівництва НАТО та досягнення порогового рівня згідно з Додатковим протоколом I під час військової операції у Косово, тощо); по-друге, дії винної сторони можна виправдати принципами воєнної необхідності і воєнної переваги; по-третє, довести досягнення кумулятивного стандарту Протоколу (для притягнення до відповідальності необхідне виконання всіх трьох умов одночасно: шкода має бути і великою, і довгостроковою, і серйозною) – досить складне завдання. З підготовчих документів Протоколу, які використовуються в цілях його тлумачення, та доктринальних думок стає очевидно, що шкода для цілей Про-

токолу вважається великою, якщо охоплює територію близько 20 тис. квадратних кілометрів [11, с. 623]. Територія «ЛНР» і «ДНР» і театр воєнних дій на Донбасі охоплює близько третини Донецької і Луганської областей, її площу легко вирахувати – це близько 17 тис. квадратних кілометрів, що наближається до територіальної сфери дії статей 35 і 55 Протоколу. У підготовчих документах до Додаткового протоколу I вказано період у кілька десятиліть – для того, аби шкода довкіллю була визнана як довгострокова [11, с. 624]. Це найскладніша частина для доведення вини Росії, хоча сучасні засоби вимірювання, методології оцінки екологічної шкоди та методи прогнозування (впливу небезпечних речовин на фауну, флору, людину тощо) можуть значною мірою в цьому допомогти. І, нарешті, аби шкода довкіллю була визнана серйозною, така вона має завдавати також шкоди здоров'ю або виживанню населення, доказів чого достатньо.

Інші норми Протоколу спрямовані на охорону навколишнього середовища лише опосередковано, в основному шляхом охорони цивільного населення від наслідків війни. Так, ст. 54 забороняє напад на об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення (у тому числі на сільськогосподарські райони, посіви, худобу, споруди з постачання питної води, іригаційні споруди). Стаття 56 передбачає особливий захист установок і споруд, які містять небезпечні сили (гребель, дамб і атомних електростанцій) навіть у тих випадках, коли такі об'єкти є військовими об'єктами, якщо напад супротивника може викликати вивільнення небезпечних сил і тяжкі втрати серед цивільного населення. Важливою для нас є позиція Міжнародного Комітету Червоного Хреста, згідно з якою ця стаття поширюється також на нафтопереробні заводи та хімічні підприємства (!) [9, с. 54]. За період збройного конфлікту в зоні бойових дій на Донбасі постраждало понад 500 підприємств, від влучень артилерії загорілися та вибухнули кілька екологічно небезпечних виробництв, серед яких – Авдіївський та Ясенівський коксохімічні заводи, Лисичанський нафтопереробний та Краматорський верстатобудівний заводи, завод з виробництва вибухівки в Петровському на Луганщині, Луганська ТЕС тощо [2].

Якщо норми зазначених вище статей Протоколу складно застосувати до ситуації з екологічною шкодою, спричиненої внаслідок агресії РФ, то залишається варіант застосування статті 51, за якою можлива кваліфікація екологічної шкоди як побічної (додаткової, непрямої).

Додатковий протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру, не містить норм, спрямованих на охорону навколишнього середовища, отже, керівництво «ЛНР» та «ДНР» притягти до відповідальності за спричинення великої, довгострокової і серйозної шкоди природному середовищу згідно з договірним МГП не можливо.

Конвенція ЕНМОД, сторонами якої є як Україна, так і Росія, хоча і передбачає менший пороговий рівень для констатації вини за спричинення екологічної шкоди під час збройного конфлікту (спричинення широких, довгострокових або (!) серйозних наслідків не є кумулятивним стандартом; широкими є наслідки, коли вони охоплюють простір площею в кількисот квадратних кілометрів, довгостроковими - коли вони тривають протягом кількох місяців або однієї пори року, серйозними - коли призводять до серйозних або відчутних порушень чи завдавали серйозної або відчутної шкоди здоров'ю людини, природним та економічними ресурсами, іншим багатством), проте її предмет обмежується такими засобами впливу на природне середовище, які слугують змінам – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу та атмосферу, або космічного простору [12]. Перелік явищ, які можуть бути результатом застосування засобів впливу на природне середовище, подається

в пояснювальних документах до Конвенції – це землетруси, цунамі, порушення екологічної рівноваги в тому чи іншому регіоні, зміна атмосферних умов (хмарність, опади, циклони й буревії), зміна кліматичних умов, океанічних течій, стану озонового шару та іоносфери. Конвенція може застосовуватись у міждержавному спорі, однак має вузький специфічний предмет регулювання та надто високий пороговий рівень, щоб бути реально застосованою в українсько-російському військовому конфлікті.

Міжнародний кримінальний суд також має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, серед яких ст. 8.2.b.iv Римського статуту 1998 р. виділяє «умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад буде причиною... шкоди цивільним об'єктам або великої, довгострокової і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно не співмірною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [13]. Україна визнала юрисдикцію МКС щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності від початку агресії Росії, однак притягнення до кримінальної відповідальності керівництва РФ на підставі цієї статті теж є проблематичним, оскільки на додаток до необхідності дотримання кумулятивного стандарту склад злочину передбачає доведення, по-перше, умислу щодо вчинення нападу, по-друге, знання про те, що такий напад буде причиною значної екологічної шкоди, по-третє, що шкода буде явно не співмірною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою [11, с. 626, 633]. Це положення стосується виключно міжнародних збройних конфліктів. Принагідно зазначимо, що в наукових колах йде жвава дискусія щодо необхідності внесення доповнень до Римського статуту в частині включення окремої статті – «Злочини проти довкілля».

Протокол III до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть, що завдають надмірних ушкоджень або мають не вибіркову дію вважатися такими (1980 р.), забороняє перетворювати ліси або інші види рослинного покриву на об'єкт нападу із застосуванням запальної зброї, за винятком випадків, коли такі природні елементи використовуються для того, щоб укрити, сховати або замаскувати комбатантів або інші військові об'єкти, або коли самі є військовими об'єктами. Україна і Росія ратифікували цей документ.

Зважаючи на те, що міжнародні трибунали неохоче визнають факт вчинення міжнародного злочину в екологічній сфері та визначають винних для притягнення до кримінальної відповідальності, деякі дослідники пропонують таку реальну модель, при якій міжнародні трибунали і суди виноситимуть вирок за злочин проти людяності чи певні воєнні злочини, а злочин проти довкілля буде визнаватися як допоміжний засіб, інструмент здійснення основного злочину [14]. Україна може скористатись і таким варіантом у доведенні вини Росії в потенційному міжнародному кримінальному суді. Якщо ж все-таки спір між Україною та Росією розглядатиметься в МС ООН, для нашої сторони завершення роботи КМП ООН над проектом принципів щодо охорони довкілля відносно збройних конфліктів стало б дуже доречним: по-перше, необхідність включення вимог щодо досягнення порогового рівня, які існують в проаналізованих вище договорах, на даний момент дискутується в КМП ООН, а захист довкіллю під час збройних конфліктів надається якомога сильніший; по-друге, в практиці МС ООН були випадки, коли Суд посилався в своїй аргументації на ще незавершений проект КМП ООН (справа Габчиково-Надьмарош 1997 р., в якій Суд послався на Проект статей про відповідальність держав у редакції 1996 року [15, с. 36-40]).

Україна і Росія є також сторонами ще одного договору, що застосовується до наслідків агресії РФ, – Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р., яка зобов'язує окупаційні сили сприяти національній владі у забезпе-

ченні охорони та збереження її культурних цінностей (ст. 5.1) [16]. Таким чином Росія як держава-окупант зобов'язана не просто утримуватися від будь-яких протиправних дій щодо культурних об'єктів, а й допомагати представникам держави, якій вони належать (тобто Україні) забезпечувати їх безпеку. Україна втратила доступ до всіх культурних цінностей, розташованих на території Криму, а також до об'єкту всесвітньої культурної спадщини – Херсонесу, що перебуває під охороною Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. Україна зазнала шкоди у вигляді його привласнення з боку РФ шляхом включення в єдиний реєстр об'єктів культурної спадщини народів Російської Федерації [17], а також може зазнати додаткової шкоди у випадку перетворення околиць Херсонесу на військові об'єкти. Україні було б доцільно звернутися до Комітету ЮНЕСКО із запитом додати Херсонес до Списку всесвітньої спадщини у небезпеці на основі статті 11(4) Конвенції для отримання його посиленого захисту, в тому числі шляхом направлення спеціальних моніторингових місій ЮНЕСКО, які могли б перевіряти, яким чином РФ виконує свої зобов'язання як держава-окупант.

3. *Реалізація норм про відповідальність та санкції за шкоду навколишньому середовищу, спричинену під час збройного конфлікту, після завершення стану війни.* Презентація третьої частини доповіді Спеціального доповідача Комісії МП ООН з питань охорони довкілля під час збройних конфліктів запланована на 2016 рік, а сама доповідь стосуватиметься пост конфліктного врегулювання, питань окупації та компенсації екологічної шкоди, спричиненої під час збройного конфлікту. У випадку ухвалення Комісією проекту принципів із зазначеної проблематики Україна матиме арсенал солідних аргументів для обґрунтування своєї позиції щодо притягнення Росії до відповідальності та компенсації нею екологічної шкоди, завданої під час окупації Криму та війни на Сході України.

З аналізу застосування норм МГП та міжнародного кримінального права випливає, що Україні доволі складно буде прикликати до відповідальності РФ за екологічну шкоду, завдану довкіллю України з моменту здійснення агресії проти нашої держави у міжнародному суді (РФ не визнає юрисдикцію МС ООН; в МКС чи спеціальному кримінальному трибуналі, створеному навіть в обхід резолюції РБ ООН, складно довести досягнення досить високих порогових рівнів, встановлених відповідними міжнародними договорами), однак це не означає, що подібних спроб не потрібно робити. Тим більше, що сучасне міжнародне право все більшою мірою «озеленюється», рішення міжнародних судів відносно екологічної шкоди свідчать про врахування потреб охорони довкілля під час будь-якої діяльності, в тому числі військової, робота КМП ООН в напрямку кодифікації норм щодо охорони довкілля під час збройних конфліктів триває і є досить плідною. На нашу думку, одним з варіантів притягнення РФ до відповідальності та отримання від неї компенсації за екологічну шкоду може бути заснування спеціального квазі судового органу в рамках ООН на зразок Комісії ООН з компенсацій, створеної згідно з Резолюцією РБ ООН № 687 від 1991 р. щодо відповідальності Іраку за вторгнення в Кувейт. В будь-якому разі за умов невдачі притягнення РФ до відповідальності за спричинену екологічну шкоду на Донбасі та шкоду в Криму в рамках міжнародних кримінальних судів на основі норм міжнародного гуманітарного та кримінального права вона буде відповідати згідно зі звичайними нормами права міжнародної відповідальності, кодифікованими у Проекті статей КМП ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. Ще одним варіантом констатації вини РФ за екологічну шкоду залишається можливість винесення МС ООН відповідного консультативного висновку. Крім того, в рамках Європейського суду з прав людини можливо довести порушення статті 8 Конвенції 1950 р. внаслідок вчинення екологічної шкоди окремим фізичним особам.

Росія як держава відповідальна за спричинення будь-якої шкоди Україні та громадянам України її органами влади, армією та спецслужбами у Криму, Донецькій та Луганській областях, а також за всі протиправні дії, вчинені українськими антиурядовими озброєними угрупованнями, згідно з нормами міжнародного права про міжнародно-правову відповідальність держав. Проте це не виключає необхідності притягнення до кримінальної відповідальності зазначених вище 2 акторів² на підставі норм українського кримінального законодавства, яке містить положення про кримінальне покарання за злочини проти довкілля (Розділ VIII). Екоциду (стаття 441) в діях злочинців нема, однак до них також застосовуються норми кримінального законодавства про порушення правил ведення війни. На відміну від України, в деяких державах до кримінального кодексу включені статті, ідентичні положенням статей 35 і 55 Додаткового протоколу I (наприклад, Австрія) або статті 8.2.b.iv Римського статуту (наприклад, Бельгія) [9, с. 12].

В контексті необхідності розробки законів України «Про відшкодування шкоди, заподіяної Україні агресією Російської Федерації» та «Про кримінальне покарання фізичних осіб за злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини, скоєні під час агресії РФ проти України» [18, с. 42] ми сформулювали визначення екологічної шкоди для цих цілей, спираючись на позитивний досвід розгляду скарг та відшкодування екологічної шкоди в рамках Комісії ООН з компенсацій, а також практику конвенцій про цивільну відповідальність за шкоду довкіллю внаслідок небезпечних видів діяльності, не заборонених міжнародним правом.

«Екологічна шкода» означає:

- 1) смерть та погіршення стану здоров'я населення, пов'язані із забрудненням довкілля;
- 2) знищення, виснаження, трансформація, пошкодження, забруднення, несанкціоноване використання компонентів довкілля, а також позбавлення доступу до них;
- 3) втрати та шкода власності, що були спричинені забрудненням довкілля;
- 4) витрати на превентивні заходи для попередження або зведення до мінімуму негативних наслідків для довкілля, а також витрати на будь-які інші превентивні заходи, що стануть необхідними в майбутньому;
- 5) витрати на заходи з відновлення чи очищення довкілля, стан якого погіршився, в тому числі витрати на транспортування та утилізацію відходів, а також витрати на будь-які інші заходи з відновлення, що стануть необхідними в майбутньому;
- 6) витрати, пов'язані з моніторингом та оцінкою екологічної шкоди;
- 7) витрати, пов'язані з моніторингом здоров'я населення та наданням необхідної медичної допомоги особам, що постраждали внаслідок забруднення довкілля;
- 8) втрату доходу, що безпосередньо впливає з економічних інтересів, пов'язаних з будь-яким використанням довкілля;
- 9) втрати внаслідок зменшення чи позбавлення естетичного, виховного, наукового, культурного, соціального, рекреаційного значення компонентів довкілля;
- 10) будь-яку шкоду довкіллю чи здоров'ю населення, яка настане через певний проміжок часу, за умови доведення причинно-наслідкового зв'язку між нею та бойовими діями.

«Забруднення довкілля» означає будь-яке забруднення довкілля регіону Східної України, що було спричинене бойовими діями внаслідок агресії Російської Федерації;

«Заходи з відновлення» означають будь-які заходи, спрямовані на відтворення чи відновлення забруднених, пошкоджених чи зруйнованих компонентів довкілля або введення у випадку необхідності в довкілля еквівалентів цих компонентів;

«Компоненти довкілля» означають водойми, ґрунтові води, атмосферне повітря, фауну та флору, об'єкти природно-заповідного фонду, в тому числі водно-болотні угіддя міжнародного значення, ліси, природні ландшафти, ґрунти, в тому числі землі сільськогосподарського призначення.

В інших статтях закону необхідно передбачити шкоду, завдану внаслідок незаконного тимчасового володіння та позбавлення України, її громадян та юридичних осіб доступу до культурних цінностей та об'єктів всесвітньої культурної спадщини. Компенсація повинна охоплювати будь-яку шкоду, яку можна оцінити у фінансовому відношенні з достатнім ступенем вірогідності. В будь-якому разі на основі згаданих вище законів необхідно розробити та затвердити методику оцінки екологічної та іншої шкоди, чим наразі активно займаються неурядові природоохоронні організації, наприклад, БФ 2Екологія – Право – Людина» [1].

Висновки. Таким чином, можемо зробити наступні висновки. Шкода, спричинена довіллю під час агресії РФ проти України, є серйозною, широкою, буде, без сумніву, довгостроковою. Притягти РФ та її керівників до відповідальності за таку шкоду в міжнародному кримінальному трибуналі на основі норм міжнародного гуманітарного та кримінального права буде складно, але можливо. Лідери «ДНР» та «ЛНР» відповідатимуть згідно з нормами звичаєвого МГП, а також на підставі національного кримінального права. В якості першого необхідного кроку Україні потрібно ухвалити закон про відшкодування шкоди РФ і включити до поняття шкоди також екологічну складову.

На нашу думку, ефективним механізмом стягнення з Росії компенсації за екологічну та іншу шкоду, завдану внаслідок її агресивної війни на Сході України та окупації Криму, могло би бути заснування спеціальної комісії в рамках ООН на зразок Комісії ООН з компенсацій, що була заснована на підставі Резолюції РБ ООН № 687 про відповідальність Іраку за вторгнення в Кувейт. Діяльність такої комісії у поєднанні з персональними та іншими санкціями проти Росії може виявитися виходом із ситуації неможливості прикликати РФ до відповідальності в рамках міжнародних судів.

Список використаної літератури

1. Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству. – Львів: ЕПЛ, 2015. – 136 с.
2. Балюк Г. І. Національні та міжнародно-правові проблеми регулювання охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів [Електронний ресурс] / Г. І. Балюк, О. А. Шомпол // Адміністративне право і процес. – 2015. – № 2 (12). – С. 142-158. – Режим доступу: <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/462-natsionalni-ta-mizhnarodno-pravovi-problemy-regulivannya-ohorony-dovkillya>.
3. Preliminary report on the protection of the environment in relation to armed conflicts, Submitted by Marie G . Jacobsson, Special Rapporteur / International Law Commission, Sixty-sixth session, Geneva, 5 May-6 June and 7 July-8 August 2014, A/CN.4/674. – 61 p.
4. Draft articles on the effects of armed conflicts on treaties, with commentaries 2011 [Electronic resource] // Yearbook of the International Law Commission. – 2011. – Vol. II, Part Two. – Mode of access: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_10_2011.pdf.
5. «Шелл» та «Укргазвидобування» завершили пошуково-розвідувальні роботи [Електронний ресурс]. – 12. 03. 2015. – Режим доступу: <http://www.shell.ua/aboutshell/media-centre/news-and-media-releases/2015/shell-and-ukrgasdobycha-completed-exploration.html>.

6. Шавалюк Л. Піратство державних масштабів. До чого призведе «націоналізація» українських активів «владою» Криму? / Л. Шавалюк // Український тиждень. – 4-10 квітня 2014 р. – №14 (334). – С. 20-23.
7. Андрусевич Н. Окупація Криму: екологічні загрози [Електронний ресурс] / Н. Андрусевич, А. Андрусевич // Суспільство і довкілля: аналітичний огляд. – Березень 2014. – Режим доступу: www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/policy_reviews/2014/2014_Mar_M.pdf.
8. Звичасве міжнародне гуманітарне право. Норми // Український часопис міжнародного права. – 2006. – № 2. – С. 7-16.
9. Second report on the protection of the environment in relation to armed conflicts, Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur, International Law Commission, Sixty-seventh session, Geneva, 4 May-5 June and 6 July- 7 August 2015, A/CN.4/685. – 92 p.
10. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977 [Electronic resource]. – Mode of access: <file:///C:/Users/Acer/Downloads/AP-I-EN.pdf>.
11. Wyatt J. Law-making at the intersection of international environmental, humanitarian and criminal law: the issue of damage to the environment in international armed conflict / Julian Wyatt / Humanitarian debate: Law, policy, action. Environment // International Review of the Red Cross. – September 2010. – Vol. 92, No. 879. – P. 593-646.
12. Convention on the prohibition of military or any hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976 [Electronic resource]. – Mode of access: <file:///C:/Users/Acer/Downloads/IHL-70-EN.pdf>.
13. Rome Statute of the International Criminal Court [Electronic resource], 17 July 1998. – Mode of access: http://www.un.org/law/icc/statute/99_corr/cstatute.htm.
14. Tara W. Prosecuting attacks that destroy the environment: Environmental crimes or humanitarian atrocities? [Electronic resource] / Weinstein Tara // Georgetown International Environmental Law Review. – Summer 2005. – Mode of access: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200507/ai_n14684873/pg_4.
15. Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia). Judgment of 25 September 1997 [Electronic resource] // ICJ Reports. – 1997. – Mode of access: <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf>.
16. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention of 14 May 1954 [Electronic resource]. – Mode of access: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
17. Руда О. Росія внесла «Херсонес Таврійський» до об'єктів своєї культурної спадщини [Електронний ресурс] / Оксана Руда. – 3 вересня 2015 р. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?rosiya_vnesla_hersones_tavriyskiy_do_obyektiv_svoyeyi_kulturnoyi_spadshhini&objectId=1364276.
18. Василенко В. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки / Володимир Василенко // Український тиждень. Спецпроект. – № 42 (362) 17. – 23. 10. 2014.

ON THE ISSUE OF LEGAL CONSEQUENCES OF RUSSIAN FEDERATION AGGRESSION FOR UKRAINE'S ENVIRONMENT

Medvedieva Maryna

Doctor of Law, Associate Professor of the International Law Department of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *The article provides for the possibility of the invocation of Russian Federation responsibility for damage, including environmental one, caused during the occupation of the Crimea and war in the eastern part of Ukraine. In the context of the situation of the war of Russia against Ukraine, the author distinguishes three points:*

- 1) the impact of wartime on the compliance by parties with their commitments on environmental protection under international environmental agreements;*
- 2) the effect of treaties concerning environmental protection during an armed conflict;*
- 3) the implementation of the rules on responsibility and sanctions for environmental damage caused during the armed conflict after the war.*

The author concludes that the damage caused to the environment during the aggression of Russia against Ukraine is serious, broad and will be long term in terms of the requirements of the Additional Protocol I, ENMOD Convention and the Rome Statute. However, to invoke Russia's responsibility for such damage in an international criminal tribunal on the basis of international humanitarian and criminal law rules will be a difficult task because of the specific subject of regulation in relevant international agreements; the need to achieve the cumulative standard; the need to prove the mental element; lack of international judicial practice on invocation to responsibility and compensation for environmental damage caused during armed conflict; actions of a guilty party could be justified by the principle of military necessity. As a first necessary step Ukraine has to adopt a law on reparation of damage caused by the Russian aggression and it's necessary to include also environmental component of such damage. The author offers her own definition of environmental damage.

Key words: *aggression, the environment, international environmental law, international humanitarian law, international criminal law, responsibility, environmental damage.*

Referances

1. Voyenni dii na shodi Ukrainy – civilizaciyni vyklyky liudstvu. – Lviv : EPL, 2015. – 136 s.
2. Baliuk G. I. Nacionalni ta mizhnarodno-pravovi problemy reguliyvannia ohorony dovkillia i zabezpechennya ekologichnoyi bezpeky pid chas zbrojnyh konfliktiv [Elektronnyi resurs] / G. I. Baliuk, O.A. Shompol // Administratyvne pravo i proces. – 2015. – № 2 (12). – S. 142-158. – Rezhym dostupu: <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/462-natsionalni-ta-mizhnarodno-pravovi-problemy-reguliyvannya-ohorony-dovkillia>.
3. Preliminary report on the protection of the environment in relation to armed conflicts, Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur / International Law Commission, Sixty-sixth session, Geneva, 5 May-6 June and 7 July-8 August 2014, A/CN.4/674. – 61 p.
4. Draft articles on the effects of armed conflicts on treaties, with commentaries 2011 [Electronic resource] // Yearbook of the International Law Commission. – 2011. – Vol. II, Part Two. – Mode of access: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_10_2011.pdf.
5. «Shell» ta «UkrGasvydobuvannia» zavershyly poshukovo-rozvidualni roboty [Elektronnyi resurs]. – 12. 03. 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.shell.ua/aboutshell/media-centre/news-and-media-releases/2015/shell-and-ukrgasdobycha-completed-exploration.html>.
6. Shavliuk L. Piratstvo derzhavnyh masshtabiv. Do chogo pryzvede «nacionalizacia» ukrainkyh aktyviv «vladoyu» Krymu? / L. Shavliuk // Ukrayinskyi tyzhden. – 4-10 kvitnya 2014. – № 14 (334). – S. 20-23.
7. Andrusyevych N. Okupacia Krymu: ekologichni zagrozy [Elektronnyi resurs] / N. Andrusyevych, A. Andrusyevych // Suspilstvo i dovkillia: analitychnyi oqliad. – Berezhen 2014. – Rezhym dostupu: www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/policy_reviews/2014/2014_Mar_M.pdf.
8. Zvychayeve mizhnarodne gumanitarne pravo. Normy // Ukrayinskyi chasopys mizhnarodnogo prava. – 2006. – № 2. – S. 7-16.
9. Second report on the protection of the environment in relation to armed conflicts, Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur, International Law Commission, Sixty-seventh session, Geneva, 4 May-5 June and 6 July- 7 August 2015, A/CN.4/685. – 92 p.
10. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977 [Electronic resource]. – Mode of access: <file:///C:/Users/Acer/Downloads/AP-I-EN.pdf>.

11. Wyatt J. Law-making at the intersection of international environmental, humanitarian and criminal law: the issue of damage to the environment in international armed conflict / Julian Wyatt / Humanitarian debate: Law, policy, action. Environment // International Review of the Red Cross. – September 2010. – Vol. 92, No. 879. – P. 593-646.
12. Convention on the prohibition of military or any hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976 [Electronic resource]. – Mode of access: file://C:/Users/Acer/Downloads/IHL-70-EN.pdf.
13. Rome Statute of the International Criminal Court [Electronic resource], 17 July 1998. – Mode of access: http://www.un.org/law/icc/statute/99_corr/cstatute.htm.
14. Tara W. Prosecuting attacks that destroy the environment: Environmental crimes or humanitarian atrocities? [Electronic resource] / Weinstein Tara // Georgetown International Environmental Law Review. – Summer 2005. – Mode of access: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200507/ai_n14684873/pg_4.
15. Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia). Judgment of 25 September 1997 [Electronic resource] // ICJ Reports. – 1997. – Mode of access: <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf>.
16. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention of 14 May 1954 [Electronic resource]. – Mode of access: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
17. Ruda O. Rosiya vnesla «Hersones Tavriyskiy» do obyektiv svoeyi kulturnoyi spadshchyny [Electronic resource] / Oksana Ruda. – 3 veresnya 2015. – Mode of access: http://zaxid.net/news/showNews.do?rosiya_vnesla_hersones_tavriyskiy_do_obyektiv_svoeyi_kulturnoyi_spadshhini&objectId=1364276.
18. Vasylenko V. Rosiysko-ukrainska viyna 2014 roku: prychny, perebig ta polityko-pravovi ocinky / Volodymyr Vasylenko // Ukrayinskyi tyzhden. Specproekt. – № 42 (362) 17. – 23. 10. 2014.

К ВОПРОСУ О ПРАВОВЫХ ПОСЛЕДСТВИЯХ АГРЕССИИ РФ ДЛЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ УКРАИНЫ

Медведева М. А.

Доктор юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *В статье анализируется возможность привлечения Российской Федерации к ответственности за причиненный во время оккупации Крыма и войны на Востоке Украины ущерб, в частности экологический. В контексте ситуации, связанной с войной РФ против Украины, автор различает три момента:*

1) влияние состояния войны на выполнение сторонами своих обязательств по охране окружающей среды по международным природоохранным договорам;

2) действие договоров по охране окружающей среды, предназначенных для применения именно в период военных действий;

3) реализация норм об ответственности и санкциях за ущерб окружающей среде, причиненный во время вооруженного конфликта, после завершения состояния войны.

Автор приходит к выводу, что ущерб, причиненный окружающей среде во время агрессии РФ против Украины, является серьезным, широким и будет долгосрочным в смысле требований Дополнительного протокола I, Конвенции ЭНМОД и Римского статута. Вместе с тем, привлечь РФ и ее руководителей к ответственности за такой ущерб в международном уголовном трибунале на основе норм международного гуманитарного и уголовного права будет сложно из-за специфического предмета регулирования; необходимости доказывания достижения кумулятивного стандарта; необходимости доказывания ментального элемента; отсутствия международной судебной практики привлечения к ответственности и компенсации экологического ущерба, причиненного во время вооруженного конфликта; действия виновной стороны можно оправдать принципом военной необходимости. В качестве первого необходимого шага Украине нужно принять закон о возмещении ущерба РФ и включить в понятие ущерба также экологическую составляющую, в отношении которой автор предлагает собственное определение.

Ключевые слова: *агрессия РФ, окружающая среда, международное экологическое право, международное гуманитарное право, международное уголовное право, ответственность, экологический ущерб.*